ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ WALTER VAN GERVEN της 11ης Οκτωβρίου 1990 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Με την υπό κρίση προσφυγή η Ιταλική Δημοκρατία (στο εξής: προσφεύγουσα) ζητεί την ακύρωση της αποφάσεως 89/43/ΕΟΚ της Επιτροπής, της 26ης Ιουλίου 1988, σχετικά με ενισχύσεις που χορήγησε η Ιταλική Κυβέρνηση στην ENI-Lanerossi [1] (στο εξής: επίδικη απόφαση). Η επίδικη απόφαση της Επιτροπής (στο εξής: καθής) στηρίζεται στο άρθρο 93, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης και είναι η εξής:

« Άρθρο 1

Οι ενισχύσεις που χορηγήθηκαν μεταξύ του 1983 και του 1987 στην ENI-Lanerossi υπό μορφή εισφοράς κεφαλαίου υπέρ των θυγατρικών του ομίλου αυτού που κατασκεύαζαν ανδρικά εξωτερικά ενδύματα και η οποία ανερχόταν σε 260,4 δισεκατομμύρια λίρες Ιταλίας, είναι παράνομες επειδή χορηγήθηκαν κατά παράβαση των διατάξεων του άρθρου 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ. Επιπλέον, είναι ασυμβίβαστες προς την κοινή αγορά κατά την έννοια του άρθρου 92 της Συνθήκης.

Άρθρο 2

Οι ενισχύσεις αυτές πρέπει να επιστραφούν.

Άρθρο 3

Η Ιταλική Κυβέρνηση οφείλει να πληροφορήσει την Επιτροπή εντός δύο μηνών από της ημερομηνίας της κοινοποίησης της παρούσας απόφασης σχετικά με τα μέτρα που έλαβε για να συμμορφωθεί προς αυτή. »

Η υπό κρίση υπόθεση αφορά δηλαδή μια κρατική ενίσχυση που χορηγήθηκε υπό τη μορφή εισφορών κεφαλαίου σε επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν προβλήματα.

Τα πραγματικά περιστατικά και οι προτάσεις αναδιαρθρώσεως

2. Από την επίδικη απόφαση προκύπτει ότι το 1962 η Lanerossi SpA εξαγοράστηκε από την ιταλική κρατική εταιρία επενδύσεων Ente Nazionale Idrocarburi (ENI) προκειμένου να επιλυθούν τα χρηματοοικονομικά προβλήματα ορισμένων εταιριών κλωστοϋφαντουργικών και ενδυμάτων του ιδιωτικού τομέα, οι οποίες εξαγοράστηκαν προς τούτο από τη Lanerossi [2]. Στην ίδια απόφαση αναφέρεται επίσης ότι, χάρη σε σημαντικές προσπάθειες αναδιαρθρώσεως, ξανάγιναν βιώσιμες ορισμένες από τις θυγατρικές αυτές της Lanerossi, πλην όμως τέσσερις θυγατρικές του κλάδου των ανδρικών εξωτερικών ενδυμάτων (Lanerossi Confezioni, Intesa, Confezioni di Filottrano και Confezioni Monti) συνέχισαν να σημειώνουν ζημίες και να λαμβάνουν κρατικές ενισχύσεις με τη μορφή αντισταθμίσεως των ζημιών [3].

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

1 — ΕΕ 1989, L 16, σ. 52.

2 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, πρώτο εδάφιο.

3 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, δεύτερο και τρίτο εδάφιο.

Όταν πλέον οι ζημίες των τεσσάρων επιχειρήσεων αυξήθηκαν μεταξύ των ετών 1974 και 1979 από 2 δισεκατομμύρια σε 39 δισεκατομμύρια λίρες Ιταλίας (LIT) ετησίως, η καθής πληροφόρησε την προσφεύγουσα με έγγραφο της 26ης Ιουνίου 1980 ότι οι παρεμβάσεις υπέρ των επιχειρήσεων αυτών πρέπει να θεωρηθούν ως ενισχύσεις και δεν μπορούν να υπαχθούν σε κάποια από τις εξαιρέσεις του άρθρου 92, παράγραφος 1, παρά μόνο αν χορηγούνται για ορισμένο χρόνο και υπό τον όρο ότι το πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως που κοινοποιήθηκε στην Επιτροπή θα εφαρμοζόταν με σκοπό να μειωθεί η ικανότητα παραγωγής των συγκεκριμένων εταιριών και να καταστούν αυτές βραχυπρόθεσμα βιώσιμες και ικανές να αυτοχρηματοδοτούνται [4].

Σε έγγραφο της 20ής Μαΐου 1983 η καθής ανέφερε ότι οι προσπάθειες αναδιαρθρώσεως όσον αφορά τις τέσσερις προαναφερθείσες επιχειρήσεις κατά τα διαρρεύσαντα έτη απέτυχαν. Οι ζημίες μεταξύ των ετών 1980 και 1982 υπερέβησαν κατά πολύ τα 150 δισεκατομμύρια LIT και δεν υπήρχε ελπίδα ταχείας ανακάμψεως [5]. Εν συνεχεία η καθής παρατηρεί ότι η προσφεύγουσα της είχε κοινοποιήσει ένα πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως για τα έτη 1983 και 1986 και ότι μπορούσε να αναμένεται ότι οι προαναφερθείσες επιχειρήσεις θα συνεχίσουν να βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στις παρεμβάσεις του κράτους και των δημοσίων αρχών για να αντισταθμίσουν τις ζημίες τους [6]. Λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική και περιφερειακή σπουδαιότητα των εργοστασίων αυτών η καθής δεν αντιτάχθηκε στη χορήγηση ενισχύσεων μέχρι το τέλος του 1982, διατύπωσε όμως αμφιβολίες ως προς το κατά πόσο θα ήταν δυνατό να συνεχίσουν να καλύπτονται τα ελλείμματα εκμεταλεύσεως στο μέλλον με παρεμβάσεις του δημοσίου τομέα κατά τρόπο συνάδοντα προς την ομαλή λειτουργία της κοινής αγοράς [7]. Η καθής διατύπωσε επομένως αμφιβολίες ως προς το πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως για τα έτη 1983 έως 1986. Με το ίδιο έγγραφο της 20ής Μαΐου 1983 υπενθύμισε στην προσφεύγουσα την υποχρέωση ενημερώσεως που υπέχει από το άρθρο 93, παράγραφος 3. Με τηλετύπημα της 24ης Ιουνίου 1983 η προσφεύγουσα επιβεβαίωσε την πρόθεσή της να της κοινοποιήσει όλες τις μέλλουσες παρεμβάσεις υπέρ των εν λόγω τεσσάρων επιχειρήσεων [8].

Με έγγραφο της 22ας Ιουλίου 1983, η καθής παρατήρησε ότι ενόψει της εξελίξεως των θυγατρικών και της αγοράς καμιά ενίσχυσή τους δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται προς την κοινή αγορά [9]. Με έγγραφο της 2ας Νοεμβρίου 1983 η προσφεύγουσα βεβαίωσε την καθής ότι δεν μελετάται η χορήγηση νέων ενισχύσεων, ότι η διοίκηση της ENI-Lanerossi έκρινε αδύνατη την αναδιάρθρωση των εργοστασίων και ότι κατά συνέπεια το πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως που είχε προβλεφθεί για τα έτη 1983 έως 1986 δεν θα εφαρμοζόταν [10].

Στη συνέχεια έγινε γνωστό από δημοσιεύματα του τύπου ότι τα συγκεκριμένα εργοστάσια εξακολουθούσαν να σημειώνουν ζημίες και ήταν αναμφισβήτητο ότι δεν θα μπορούσαν να αποφύγουν την πτώχευση χωρίς νέες κρατικές ενισχύσεις, η δε καθής ζήτησε επανειλημμένα από την προσφεύγουσα να την ενημερώσει

4 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, τρίτο και τέταρτο εδάφιο.

5 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, έκτο εδάφιο. Σημειωτέον ότι στο ίδιο έγγραφο η καθής επισημαίνει στην προσφεύγουσα ότι μια άλλη θυγατρική της Lanerossi στον κλάδο των ανδρικών εξωτερικών ενδυμάτων, η Lebole SpA, που είχε λάβει και αυτή ενίσχυση υπό τη μορφή αντισταθμίσεως των ζημιών, είχε πραγματοποιήσει συγκεκριμένη αναδιάρθρωση την οποία και θα συνέχιζε στο εγγύς μέλλον, οπότε η χορηγηθείσα ενίσχυση μπορούσε να υπαχθεί στην εξαίρεση του άρθρου 92, παράγραφος 3, σημείο γ (επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, πέμπτο εδάφιο).

6 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, έκτο εδάφιο.

7 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, έβδομο εδάφιο.

8 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, όγδοο εδάφιο.

9 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, ένατο εδάφιο.

10 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, δέκατο εδάφιο. Η προσφεύγουσα δεν έχει προσκομίσει μέχρι στιγμής, όπως της ζήτησε το Δικαστήριο, αντίγραφο του εγγράφου αυτού, ούτε αμφισβήτησε το περιεχόμενό του, πράγμα που σημαίνει ότι το έγγραφο αυτό πρέπει να θεωρηθεί αποδεδειγμένο όπως περιέχεται στην απόφαση.

σχετικά με την πραγματική κατάσταση. Με έγγραφο της 30ής Αυγούστου 1984 η προσφεύγουσα δέχθηκε ότι είχε συμψηφίσει τις ζημίες του 1983 και διαβίβασε στην καθής την περίληψη ενός νέου προγράμματος αναδιαρθρώσεως. Από την περίληψη του προγράμματος αυτού κατέστη προφανές ότι οι ζημίες θα αντισταθμίζονταν και στο μέλλον [11]. Πάντως η αποτελεσματικότητα αυτού του προγράμματος αναδιαρθρώσεως είναι αμφίβολη δεδομένου ότι, όπως προκύπτει από το ίδιο έγγραφο, η διοίκηση της ENI-Lanerossi εξακολουθούσε να θεωρεί ότι τα εν λόγω εργοστάσια δεν επιδέχονταν αναδιάρθρωση.

3. Όταν η καθής κίνησε τη διαδικασία του άρθρου 93, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, η πρώτη απάντηση της προσφεύγουσας προς την καθής, με επιστολή της 28ης Μαΐου 1985 με την οποία ζήτησε επίσης παράταση της προθεσμίας για την υποβολή των παρατηρήσεών της, ήταν ότι οι εν λόγω επιχειρήσεις μείωσαν το εργατικό δυναμικό τους, ότι η αναδιάρθρωση δεν μπορούσε να αποδώσει σε βραχύ χρονικό διάστημα λαμβανομένης υπόψη της καταστάσεως στην οποία βρίσκονταν οι επιχειρήσεις κατά τον χρόνο της εξαγοράς τους από την ENI-Lanerossi (το 1962) και ότι διαπιστώθηκε πλέον ότι τα εργοστάσια δεν επιδέχονται αναδιάρθρωση, οπότε πρέπει να στραφούν σε άλλες δραστηριότητες. Αυτό όμως θα απαιτούσε χρόνο καθώς επίσης και περαιτέρω κρατική παρέμβαση [12]. Κατά τη διάρκεια διμερούς συναντήσεως που έγινε στις 21 Ιουνίου 1985 η προσφεύγουσα έδωσε συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικά με το νέο πρόγραμμα « αναδιάρθρωσης ορισμένων τμημάτων των επιχειρήσεων αυτών και μετατροπής ορισμένων άλλων » και άφησε να εννοηθεί ότι το πρόγραμμα αυτό θα οδηγούσε σε λύση ταχεία και οριστική [13].

Η Επιτροπή όμως χρειάστηκε να περιμένει μέχρι τις 5 Φεβρουαρίου 1986 για να λάβει τις υποσχεθείσες πληροφορίες οι οποίες μάλιστα ήταν ελλιπείς [14]. Κατά τη διάρκεια διμερούς συναντήσεως που έγινε στις 12 Ιουνίου 1986, η προσφεύγουσα επιβεβαίωσε ότι οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις είχαν λάβει κρατικές ενισχύσεις υπό τη μορφή αντισταθμίσεως των ζημιών, ύψους 78 δισεκατομυρίων LIT το 1983, 56,8 δισεκατομυρίων LIT το 1984 και 42,2 δισεκατομυρίων LIT το 1986, επιβεβαίωσε δε επίσης ότι οι επιχειρήσεις θα πωληθούν στον ιδιωτικό τομέα και/ή θα στραφούν σε άλλες δραστηριότητες [15]. Η προσφεύγουσα επανέλαβε ότι η οριστική λύση θα απαιτούσε χρόνο. Η Επιτροπή επισήμανε την έλλειψη ορισμένων στοιχείων λόγω της οποίας δεν ήταν δυνατή η εξέταση της συγκεκριμένης περιπτώσεως, η δε προσφεύγουσα διαβίβασε με έγγραφο της 8ης Σεπτεμβρίου 1986 συμπληρωματικές πληροφορίες και πάλι όμως ελλιπείς· άλλα στοιχεία κοινοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια διμερούς συναντήσεως που έγινε στις 7 Νοεμβρίου 1986 [16]. Κατά τη συνάντηση αυτή η προσφεύγουσα δήλωσε ότι θα εξευρεθεί οριστική λύση και ότι θα ανακοινώσει έγκαιρα τις λεπτομέρειες στην καθής, εξ αυτού δε συνάγεται ότι κατά τον χρόνο εκείνο η προσφεύγουσα δεν είχε ακόμα κανένα λεπτομερές σχέδιο αναδιαρθρώσεως όπως είχε αναγγείλει το 1984/1985 (βλ. ανωτέρω παράγραφο 2, τελευταίο εδάφιο, και παράγραφο 3, πρώτο εδάφιο).

4. Κατά τη διάρκεια διμερούς συναντήσεως που έγινε στις 11 Σεπτεμβρίου 1987 έγινε γνωστό ότι η μεταβίβαση στον ιδιωτικό τομέα και η στροφή προς άλλες δραστηριότητες δεν είχαν ακόμη ολοκληρωθεί [17]. Κατά τη διάρκεια συναντήσεως που έγινε στις 26 Ιανουαρίου 1988 η προσφεύγουσα πληροφόρησε την καθής ότι η ENI-Lanerossi θα μετεβίβαζε όλες

11 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο II, πρώτο και δεύτερο εδάφιο.

12 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, πρώτο εδάφιο.

13 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, τρίτο εδάφιο.

14 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, τέταρτο και πέμπτο εδάφιο.

15 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, έκτο εδάφιο.

16 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, όγδοο εδάφιο.

17 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, ένατο εδάφιο.

τις επιχειρήσεις της στον ιδιωτικό τομέα το αργότερο μέχρι τον Μάρτιο 1988, πράγμα που έπραξε και επιβεβαίωσε με τηλετύπημα της 5ης Μαρτίου 1988 και με έγγραφο της 22ας Ιουλίου 1988 [18]. Η προσφεύγουσα διευκρίνισε τότε στην καθής ότι η αντιστάθμιση των ζημιών ανήλθε σε 45,9 δισεκατομμύρια LIT το 1986 και σε 37,5 δισεκατομμύρια LIT το 1987. Η προσφεύγουσα επιβεβαίωσε αυτό που είχε δηλώσει ήδη κατά τη συνάντηση της 26ης Ιανουαρίου 1988, ότι δηλαδή κατόπιν των διαφόρων μεταφορών, από τους 3 563 εργαζομένους που απασχολούνταν το 1983, ένα ποσοστό 38 % θα ετίθετο σε πρόωρη συνταξιοδότηση, το 25 % θα μεταφερόταν στον κλάδο των εξωτερικών ανδρικών πολιτικών ενδυμάτων, το 20 % στον κλάδο των στρατιωτικών ενδυμάτων και το 17 % σε άλλους κλάδους της βιομηχανίας κλωστοϋφαντουργικών και ενδυμάτων και σε άλλους βιομηχανικούς τομείς, π.χ. υποδημάτων [19]. Η προσφεύγουσα πρόσθεσε ότι η παραγωγή μειώθηκε και μεταφέρθηκε κατά τον ίδιο τρόπο και στο ίδιο μέτρο [20]. Κατά την Επιτροπή όμως δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η ικανότητα παραγωγής μειώθηκε πράγματι κατά 55 % όπως ισχυρίζεται η προσφεύγουσα [21].

5. Από τη μακροσκελή αυτή έκθεση των πραγματικών περιστατικών, την οποία δεν αμφισβητεί η προσφεύγουσα, προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, ότι κατά την περίοδο 1983—1987, στην οποία αναφέρεται η επίδικη απόφαση, η προσφεύγουσα υπέβαλε αρχικά στην Επιτροπή ένα σχέδιο αναδιαρθρώσεως για τα έτη 1983—1986 που, όπως η ίδια αναγνώρισε στη συνέχεια, *δεν* μπορούσε να καταλήξει σε εξυγίανση, στη συνέχεια δε ανήγγειλε σχέδια αναδιαρθρώσεως τα οποία στην καλύτερη περίπτωση υπήρχαν μόνο σε εμβρυώδες στάδιο και/ή χρειάζονταν ακόμα να λάβουν *συγκεκριμένη* μορφή, και τούτο μάλιστα τη στιγμή που η ίδια η διοίκηση θεωρούσε από το 1983 ότι οι επιχειρήσεις δεν επιδέχονταν αναδιάρθρωση. Η προσφεύγουσα όμως, αντίθετα με τις υποσχέσεις της, συνέχισε να χορηγεί, χωρίς να ενημερώνει την Επιτροπή όπως όφειλε, σημαντικές αντισταθμίσεις των ζημιών ίσες ή και μεγαλύτερες του κύκλου εργασιών των συγκεκριμένων επιχειρήσεων [22].

Το Δικαστήριο κάλεσε την προσφεύγουσα να προσκομίσει όλα τα σχετικά προγράμματα αναδιαρθρώσεως, να εξηγήσει πώς τα προγράμματα αυτά εξάλειψαν ή μείωσαν την πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής μεταξύ των ετών 1979 και 1987 και να αποδείξει τη μείωση της ικανότητας παραγωγής, η προσφεύγουσα όμως δεν μπόρεσε να παρουσιάσει κάποιο πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως διαφορετικό των προαναφερθέντων. Απλώς έκανε λόγο a posteriori για μια περίπλοκη σειρά εμπορικών συναλλαγών που αφορούσαν την αλλαγή κυριότητας διαφόρων υποκαταστημάτων των τεσσάρων επιχειρήσεων (οι λόγοι που υπαγόρευσαν τις συναλλαγές αυτές δεν είναι πάντα σαφείς) και να δώσει a posteriori μια εικόνα των μεταβολών που επήλθαν στη σύνθεση του προσωπικού (—40 % μεταξύ 1983 και 1990), στον όγκο παραγωγής (—38 % μεταξύ 1980 και 1985), στην ικανότητα παραγωγής (—30 % μεταξύ 1983 και 1987), στην επιφάνεια των εργοστασίων (—20 % μεταξύ 1983 και 1987) και στην παύση της εκμεταλλεύσεως μηχανικού εξοπλισμού (25 %). Ακόμα και αν αποδεικνυόταν η μέθοδος υπολογισμού των στοιχείων αυτών, πράγμα που η Επιτροπή αμφισβητεί, τα στοιχεία αυτά και πάλι δεν θα οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι υπήρχε σοβαρό πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως ήδη πριν από τη συγκεκριμένη περίοδο. Παρόμοιες μειώσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν και σε επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν κρίση και στις οποίες δεν γίνεται αναδιάρθρωση. Με άλλα λόγια η προσφεύγουσα δεν αποδεικνύει ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των μειώσεων που διαπιστώθηκαν a posteriori και συγκεκριμένων μέτρων αναδιαρθρώσεως εκ των προτέρων σχεδιασθέντων.

18 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, δέκατο και δωδέκατο εδάφιο.

19 — Βλ. υποσημ. 18.

20 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, δέκατο εδάφιο.

21 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο IX, τέταρτο εδάφιο.

22 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο III, έκτο και δωδέκατο εδάφιο, και κεφάλαιο VII, έβδομο, δέκατο, ενδέκατο και δωδέκατο εδάφιο.

Βάσει των στοιχείων αυτών φρονώ ότι η καθής ευλόγως έκρινε ότι η ενίσχυση που χορηγήθηκε κατά την περίοδο 1983–1987 στις τέσσερις προαναφερθείσες επιχειρήσεις υπό τη μορφή αντισταθμίσεως των ζημιών δεν συμβάδιζε με πρόγραμμα ή σειρά προγραμμάτων αναδιαρθρώσεως συνεπών, συγκεκριμένων, εκ των προτέρων σχεδιασμένων και που είχαν ελπίδες επιτυχίας. Αυτό αποτελεί δε σημαντικό στοιχείο το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη για την εκτίμηση των νομικών επιχειρημάτων της προσφεύγουσας.

Ενισχύσεις που χορηγούνται από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους υπό οποιαδήποτε μορφή

6. Κατά το άρθρο 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ είναι ασυμβίβαστες με την κοινή αγορά, κατά το μέτρο που επηρεάζουν τις μεταξύ κρατών μελών συναλλαγές, οι « ενισχύσεις που χορηγούνται υπό οποιαδήποτε μορφή από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους », που νοθεύουν ή απειλούν να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό διά της ευνοϊκής μεταχειρίσεως ορισμένων επιχειρήσεων ή ορισμένων κλάδων παραγωγής. Θα εξετάσω παρακάτω (παράγραφοι 17 και επ.) τον όρο της επιδράσεως επί του εμπορίου αφού πρώτα εξετάσω (στις παραγράφους 8 και επ.) τη στρέβλωση ή την απειλή στρεβλώσεως του ανταγωνισμού.

Η έκφραση « που χορηγούνται υπό οποιαδήποτε μορφή από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους » που χρησιμοποιεί η Συνθήκη ώθησε το Δικαστήριο να ερμηνεύσει τις ενισχύσεις διασταλτικά. Με την απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1985, Επιτροπή κατά Γαλλίας[23], το Δικαστήριο έκρινε ότι « όπως προκύπτει από τη διατύπωση του άρθρου 92, παράγραφος 1, για να θεωρηθεί ως κρατική μια ενίσχυση δεν πρέπει κατ' ανάγκη να χρηματοδοτείται από κρατικούς πόρους ». Εξάλλου δεν συντρέχει λόγος διακρίσεως μεταξύ ενισχύσεως που « χορηγείται απευθείας από το κράτος ή από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς που το τελευταίο ιδρύει ή ορίζει ως υπεύθυνους για τη διαχείριση της ενίσχυσης ».

Με μια πρόσφατη απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1988[24] το Δικαστήριο έκρινε περαιτέρω ότι η χορήγηση φορολογικού πλεονεκτήματος στους καταναλωτές ενέργειας μέσω μειώσεως των τιμών (δηλαδή διαφυγόντος κέρδους) από ιδιωτική επιχείρηση, στην οποία το δημόσιο κατέχει το 50 % του κεφαλαίου και διορίζει το ήμισυ των μελών του διοικητικού συμβουλίου, πρέπει να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση δεδομένου ότι, όπως αποδείχθηκε επίσης, η επιχείρηση δεν διέθετε « πλήρη αυτονομία » αλλά ενεργούσε υπό τον έλεγχο και τις οδηγίες των δημοσίων αρχών.

7. Εν προκειμένω η ενίσχυση χορηγείται και χρηματοδοτείται από την ENI που ενεργεί μέσω της θυγατρικής της Lanerossi SpA.

Η ENI είναι κρατική εταιρία επενδύσεων την οποία ίδρυσε και στην οποία χορήγησε κεφάλαια η προσφεύγουσα και η οποία διευθύνεται από πρόσωπα που διορίζει η κυβέρνηση[25]. Η ENI παρουσιάζει πολυάριθμα χαρακτηριστικά που τη διακρίνουν θεμελιωδώς από εταιρίες ιδιωτικού δικαίου: ιδρύθηκε από νόμο και έχει οργανωθεί ως εταιρία δημοσίου δικαίου (άρθρο 1), το κράτος ασκεί σημαντικό έλεγχο

23 — Υπόθεση 290/83, Συλλογή 1985, σ. 439, σκέψη 14. Βλ. επίσης την απόφαση της 7ης Ιουνίου 1988, υπόθεση 57/86, Ελλάδα κατά Επιτροπής (Συλλογή 1988, σ. 2855, σκέψη 12).

24 — Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1988, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 67/85, 68/75 και 70/85, Van der Kooy (Συλλογή 1988, σ. 263, σκέψεις 36 και 37).

25 — Άρθρο 12 του νόμου 136 της 10ης Φεβρουαρίου 1953, περί ιδρύσεως της ENI (GURI 72 της 27.3.1953), όπως τροποποιήθηκε επανειλημμένα στη συνέχεια, μεταξύ άλλων, με τον νόμο 1153 της 14ης Νοεμβρίου 1967 (GURI 310 της 13.12.1967).

επί όλων των οργάνων (άρθρα 11 έως 17) και όσον αφορά τη λήψη σημαντικών αποφάσεων (άρθρα 4, 8, 10, 21 και 23) προβλέπεται η δυνατότητα να ζητούνται απαλλοτριώσεις προς όφελός της (άρθρο 23), δικαιώματα μονοπωλίου (άρθρο 2), κ.λπ. Κατά την άποψή μου η οργάνωση και η δομή αυτή αποδεικνύουν επαρκώς κατά νόμο ότι η ENI και οι θυγατρικές της κατά 100 % είναι κρατικές επιχειρήσεις κατά την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, που διοχετεύουν τις κρατικές ενισχύσεις [26].

Το κράτος, δηλαδή η προσφεύγουσα, κατέχει εξ ολοκλήρου το κεφάλαιο της ENI. Το κεφάλαιο αυτό ονομάζεται μη επιστρεπτέο κεφάλαιο («fonds de dotation») [27] και παρέχει στην ENI τη δυνατότητα να συνάπτει δάνεια στην κεφαλαιαγορά. Ο ρόλος του είναι ανάλογος με τον ρόλο του επιχειρηματικού κεφαλαίου των ιδιωτικών επιχειρήσεων [28]. Θα παρατηρήσω εκ περισσού ότι τα κεφάλαια τα οποία δανείζεται η ENI στην κεφαλαιαγορά προκειμένου να αυξήσει τους πόρους της πέραν του κεφαλαίου της δεν επιτυγχάνονται χωρίς την ενίσχυση του κράτους. Συγκεκριμένα η ENI δανείστηκε το 1985, δυνάμει του άρθρου 21 του νόμου περί συστάσεώς της, με την έγκριση της προσφεύγουσας και όπως φαίνεται με επιδότηση επιτοκίου εκ μέρους της, 51,7 δισεκατομμύρια LIT από την κεφαλαιαγορά προκειμένου να καλύψει ζημίες στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας [29].

26 — Στην υπόθεση Meura (απόφαση της 10ης Ιουλίου 1986, υπόθεση 234/84, Βέλγιο κατά Επιτροπής, Συλλογή 1986, σ. 2263), δεν αμφισβητήθηκε ο ρόλος της εταιρίας επενδύσεων δημοσίου δικαίου SRIW ως ενδιαμέσου για τη χορήγηση κρατικών ενισχύσεων υπό μορφή συμμετοχής στο κεφάλαιο.

27 — Άρθρο 7 του προαναφερθέντος νόμου 136.

28 — Έκθεση της επιτροπής εμπειρογνωμόνων του Κοινοβουλίου όσον αφορά τη συμμετοχή του κράτους στην Ιταλία (γνωστή ως «επιτροπή Chiarelli») αριθ. 19, δεύτερο εδάφιο, που δημοσιεύθηκε στο *Foro amministrativo II*, 1975, παράγραφος 653, σ. 666.

29 — Κατά τη διάρκεια της γραπτής διαδικασίας και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η καθής αναφέρθηκε στη δημοσίευση στη GURI 6 της 9ης Ιανουαρίου 1986, σ. 40, μιας αποφάσεως του «comitato interministeriale per la programmazione economica» της 28ης Νοεμβρίου 1985. Η προσφεύγουσα αντιτάχθηκε στην εξέταση του εγγράφου αυτού διότι αυτό δεν μνημονεύεται στην επίδικη απόφαση αλλά αναφέρθηκε μόνο κατά την έγγραφη διαδικασία. Δεν μπορεί πάντως να αμφισβητηθεί η ύπαρξή του.

Υπό τις συνθήκες αυτές είναι αναμφισβήτητο, κατά την άποψή μου, ότι τα χρήματα που χορηγεί η ENI μέσω της θυγατρικής της Lanerossi SpA αποτελούν έμμεσες κρατικές ενισχύσεις χορηγούμενες εξάλλου με κρατικούς πόρους κατά την ευρεία έννοια του όρου που δέχεται η νομολογία του Δικαστηρίου. Δεν μπορούμε επομένως να απαιτήσουμε, όπως πρότεινε η προσφεύγουσα κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, την απόδειξη ενός ειδικού «earmarking» των κρατικών πόρων ούτε την απόδειξη δημοσιευμένης τυπικής και ειδικής εντολής της κυβερνήσεως προς την ENI να διατηρήσει τις τέσσερις συγκεκριμένες θυγατρικές της Lanerossi σε λειτουργία. Αυτό θα στερούσε την πρακτική αποτελεσματικότητα των διατάξεων της Συνθήκης ΕΟΚ που αφορούν τις ενισχύσεις και θα καθιστούσε πολύ εύκολη την παραβίασή τους.

Ενίσχυση που νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό

8. Έρχομαι τώρα στο ερώτημα αν η καθής ευλόγως θεωρεί ως δεδομένο στην επίδικη απόφαση ότι η επίδικη ενίσχυση δεν συμβιβάζεται με την κοινή αγορά διότι «νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό διά της ευνοϊκής μεταχειρίσεως ορισμένων επιχειρήσεων ή ορισμένων κλάδων παραγωγής». Υπέρ της απόψεως αυτής επικαλείται το στοιχείο ότι η αντιστάθμιση των ζημιών με εισφορές κεφαλαίου έγιναν υπό συνθήκες τις οποίες δεν θα δεχόταν ένας ιδιώτης επενδυτής σε μια οικονομία αγοράς [30].

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1984, η καθής διαβίβασε στα κράτη μέλη ένα έγγραφο με το οποίο ανέπτυξε τις γενικές απόψεις της όσον αφορά τη συμμετοχή των δημοσίων αρχών στα κεφάλαια των επιχειρήσεων υπό το φως του άρθρου 92 [31]. Στο έγγραφο αυτό θεωρεί το κριτήριο

30 — Κεφάλαιο IV της επίδικη απόφασης.

31 — Δελτίο ΕΚ 9-1984, σ. 98 έως 100· μνεία στη *δέκατη τέταρτη έκθεση επί της πολιτικής ανταγωνισμού*, 1984, αριθ. 198.

του ιδιώτη επενδυτή ως το κατάλληλο κριτήριο:

«3.3. *Πρόκειται για κρατική ενίσχυση* στην περίπτωση όπου υπάρχει εισφορά νέου κεφαλαίου σε επιχειρήσεις εφόσον αυτή πραγματοποιείται υπό συνθήκες τις οποίες δεν θα δεχόταν ένας ιδιώτης επενδυτής που ενεργεί υπό ομαλές συνθήκες οικονομίας της αγοράς.

Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση όπου:

η οικονομική κατάσταση της επιχειρήσεως και ιδίως η διάρθρωση και το μέγεθος του χρέους είναι τέτοια ώστε δεν δικαιολογείται η προσδοκία ομαλής αποδόσεως (σε μερίσματα ή σε αξίες) των κεφαλαίων που έχουν επενδυθεί και εντός ευλόγου χρόνου· (...)»

9. Αφού πρώτα με την απόφαση Intermills το Δικαστήριο έκρινε ότι «δεν μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ της ενισχύσεως που χορηγείται υπό μορφή δανείων και της ενισχύσεως που χορηγείται υπό μορφή συμμετοχής στο κεφάλαιο επιχειρήσεων»[32], στη συνέχεια δέχθηκε πλήρως το κριτήριο του επιμελούς ιδιώτη επενδυτή με την απόφαση Leeuwarder Papierfabriek[33], τα ουσιώδη χωρία της οποίας έχουν ως εξής:

«Όσον αφορά, πρώτο, το αν πρόκειται για κρατική ενίσχυση, κατά την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης, από τις αιτιολογικές σκέψεις της αποφάσεως προκύπτει ότι η Επιτροπή λαμβάνει ως αφετηρία την άποψη ότι η απαγόρευση των εν λόγω ενισχύσεων μπορεί να εφαρμοστεί και στις εισφορές σε κεφάλαιο που πραγματοποιούνται από δημόσια όργανα (όγδοη αιτιολογική σκέψη). Εν προκειμένω, ο χαρακτηρισμός της επίδικης συμμετοχής ως ενισχύσεως κρίθηκε από την έλλειψη δυνατοτήτων χρηματοδοτήσεως στην ιδιωτική αγορά κεφαλαίων, με βάση τρία στοιχεία, δηλαδή την οικονομική διάρθρωση της επιχειρήσεως, την άμεση ανάγκη της για επενδύσεις αντικαταστάσεως και την υπερδυναμικότητα στον τομέα της μεταποίησης του χαρτονιού, τα οποία στοιχεία, κατά την άποψη της Επιτροπής, δεν επέτρεπαν να πιθανολογηθεί ότι η επιχείρηση θα μπορούσε να βρει τα απαραίτητα για την επιβίωσή της ποσά στις ιδιωτικές αγορές κεφαλαίων (ένατη αιτιολογική σκέψη)» (σκέψη 20).

«Η αιτιολογία αυτή πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 190 της Συνθήκης διότι επιτρέπει στο Δικαστήριο να ασκήσει τον έλεγχό του και στους ενδιαφερόμενους να διατυπώσουν επωφελώς την άποψή τους ως προς το αν είναι αληθή και βάσιμα τα προβαλλόμενα περιστατικά και άλλα στοιχεία» (σκέψη 21).

10. Η μετέπειτα νομολογία του Δικαστηρίου παρέμεινε στο πλαίσιο της αρχής αυτής ίδιως στην υπόθεση Meura, στην οποία το εν λόγω κριτήριο συνδέθηκε με περιστάσεις όπως το μέγεθος των ζημιών, η πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής στον συγκεκριμένο τομέα και ιδίως η έλλειψη αξιόπιστου σχεδίου αναδιαρθρώσεως[34]. Λόγω της ομοιότητας της υποθέσεως εκείνης με την υπό κρίση θα παραθέσω ολόκληρο το ακόλουθο απόσπασμα:

«Προκειμένου να διαπιστωθεί αν ένα τέτοιο μέτρο έχει τον χαρακτήρα κρατικής ενισχύσεως ενδείκνυται να εφαρμοστεί το κριτήριο που αναφέρεται στην απόφαση της Επιτροπής και που, εξάλλου, δεν αμφισβητεί η βελγική κυβέρνηση, το οποίο στηρίζεται στις δυνατό-

32 — Απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 1984, υπόθεση 323/82, Intermills (Συλλογή 1984, σ. 3809, σκέψη 31).

33 — Απόφαση της 13ης Μαρτίου 1985, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 292/86 και 318/82, Leeuwarder Papierwarenfabriek (Συλλογή 1985, σ. 809).

34 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1986, υπόθεση 234/84, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Meura) (Συλλογή 1986, σ. 2263, σκέψεις 14 έως 17).

τητες της επιχειρήσεως να εξεύρει τα εν λόγω ποσά στις ιδιωτικές αγορές κεφαλαίων. Στην περίπτωση επιχειρήσεως, της οποίας το σύνολο σχεδόν του εταιρικού κεφαλαίου κατέχει το δημόσιο, πρέπει ιδίως να κριθεί αν, υπό παρόμοιες περιστάσεις, ιδιώτης εταίρος στηριζόμενος στις προβλέψιμες δυνατότητες αποδοτικότητας, ανεξάρτητα από κάθε άποψη κοινωνικής, περιφερειακής ή κλαδικής πολιτικής, θα είχε προβεί σε παρόμοια εισφορά κεφαλαίου » (σκέψη 14).

« Όπως υποστήριξε η Βελγική Κυβέρνηση, ιδιώτης εταίρος μπορεί ευλόγως να εισφέρει το αναγκαίο κεφάλαιο για την επιβίωση μιας επιχειρήσεως που αντιμετωπίζει παροδικές δυσχέρειες, αλλ' η οποία, όμως, μετά από αναδιάρθρωση, θα μπορούσε να επανεύρει την αποδοτικότητά της. Στην παρούσα όμως υπόθεση πρόκειται για επιχείρηση η οποία κατά τον χρόνο της εισφοράς κεφαλαίου παρουσίαζε, από πολλά έτη, ιδιαίτερα σημαντικές ζημίες σε σχέση με τον κύκλο εργασιών της, η επιβίωση της οποία είχε επανειλημμένως απαιτήσει την επέμβαση από το δημόσιο, προκειμένου να επανασυσταθεί το εξαντλημένο εταιρικό κεφάλαιο και της οποίας τα προϊόντα έπρεπε να διατεθούν σε μια αγορά που τη χαρακτηρίζει η υπερπροσφορά » (σκέψη 15).

« Ως προς τον ισχυρισμό της Βελγικής Κυβερνήσεως ότι η εισφορά κεφαλαίου συνδεόταν με την υλοποίηση σχεδίου αναδιαρθρώσεως της επιχειρήσεως, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η νομιμότητα της επίδικης αποφάσεως πρέπει να εκτιμηθεί βάσει των πληροφοριών που είχε στη διάθεσή της η Επιτροπή όταν έλαβε αυτή την απόφαση. Καίτοι όμως στην αλληλογραφία των βελγικών αρχών με την Επιτροπή έγινε σύντομη μνεία της υπάρξεως σχεδίου αναδιαρθρώσεως, το περιεχόμενο του σχεδίου αυτού ουδέποτε κοινοποιήθηκε στην Επιτροπή στο πλαίσιο της διαδικασίας που προβλέπει το άρθρο 93 της Συνθήκης » (σκέψη 16).

« Απ' όσα προαναφέρθηκαν προκύπτει ότι η Επιτροπή, λαμβανομένων υπόψη των πληροφοριών που διέθετε κατά τον υπό κρίση χρόνο, ορθώς έκρινε ότι ήταν ελάχιστα πιθανό να εξεύρει η επιχείρηση τα αναγκαία για την επιβίωσή της ποσά στην ιδιωτική καφαλαιαγορά και ότι για τον λόγο αυτό θεώρησε ότι η συμπληρωματική εισφορά κεφαλαίου εκ μέρους της SRIW είχε τον χαρακτήρα κρατικής ενισχύσεως » (σκέψη 17).

Αλλά και σε πλέον πρόσφατες υποθέσεις, η έλλειψη αξιόπιστου και πραγματιστικού προγράμματος αναδιαρθρώσεως υπήρξε καθοριστικό στοιχείο στον χαρακτηρισμό της συμμετοχής σε κεφάλαιο ως κρατικής ενισχύσεως [35].

11. Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι το Δικαστήριο έχει δεχθεί το κριτήριο του συνετού ιδιώτη επενδυτή και το έχει συσχετίσει με την ύπαρξη αξιόπιστου σχεδίου αναδιαρθρώσεως. Επομένως η Επιτροπή μπορούσε να χρησιμοποιήσει το κριτήριο αυτό ως στοιχείο αξιολογήσεως στην επίδικη απόφαση [36].

12. Στο πλαίσιο της νομολογίας αυτής η προσφεύγουσα υποστηρίζει ότι έγινε πράγματι αναδιάρθρωση στις εν λόγω τέσσερις θυγατρικές η οποία πάντως διήρκεσε περισσότερο απ' όσο προβλεπόταν και ότι οι εισφορές κεφαλαίου που πραγματοποιήθηκαν σ' αυτό το πλαίσιο ήταν αναγκαίες για την επιβίωση της επιχειρήσεως. Επομένως πρέπει να θεωρηθούν ως επιτρεπτές δεδομένου ότι και ένας ιδιώτης επενδυτής ευλόγως θα ενεργούσε κατά τον ίδιο τρόπο.

35 — Βλ. σκέψεις 26 έως 30 της αποφάσεως της 21ης Μαρτίου 1990, στην υπόθεση C-142/87, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-959), και τις σκέψεις 38 έως 41 και 54 της αποφάσεως της 14ης Φεβρουαρίου 1990, στην υπόθεση C-301/87, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-307).

36 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο II.

Νομίζω ότι ο ισχυρισμός αυτός αποτελεί υπερβολή. Οι συγκεκριμένες θυγατρικές είχαν ήδη υποστεί αναδιάρθρωση και ταυτόχρονα είχαν λάβει οικονομική ενίσχυση αμέσως μετά την εξαγορά της Lanerossi SpA από την ENI (το 1962). Η περίοδος των 20 έως 25 ετών δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ως εύλογη περίοδος αναδιαρθρώσεως. Εξάλλου από τα προεκτεθέντα πραγματικά περιστατικά προκύπτει ότι δεν υπήρχε αξιόπιστο πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως για την περίοδο 1983-1987, η δε διοίκηση της ENI-Lanerossi θεωρούσε ήδη από το 1983 ότι οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις δεν επιδέχονταν αναδιάρθρωση. Φρονώ επομένως ότι είναι βάσιμη η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών από την Επιτροπή.

Άνιση μεταχείριση μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων

13. Μετά τα προεκτεθέντα θα πρέπει τώρα να ασχοληθώ με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων. Οι διάδικοι δεν αμφισβητούν το ότι τόσο το άρθρο 90 όσο και το άρθρο 222 της Συνθήκης ΕΟΚ επιβάλλουν την ίση μεταχείριση. Κατά την προσφεύγουσα κακώς η καθής δεν λαμβάνει υπόψη ότι μια δημόσια εταιρία επενδύσεων όπως η ENI μπορεί να μεταβιβάσει κεφάλαια από μια θυγατρική σε μια άλλη στο πλαίσιο μακροπρόθεσμης στρατηγικής.

14. Νομίζω ότι, ως προς αυτό το σημείο, οι δημόσιες επιχειρήσεις και οι ιδιωτικές δεν ενεργούν κατά ριζικά διαφορετικό τρόπο. Η φράση από την απόφαση Meura, ότι δηλαδή το κράτος πρέπει να συγκριθεί με ιδιώτη εταίρο που βρίσκεται υπό παρόμοιες συνθήκες, ο οποίος αποφασίζει να εισφέρει κεφάλαια « στηριζόμενος στις προβλέψιμες δυνατότητες αποδοτικότητας, ανεξάρτητα από κάθε άποψη κοινωνικής, περιφερειακής ή κλαδικής πολιτικής » [37] συμβιβάζεται κατά τη γνώμη μου με την προαναφερθείσα αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Πράγματι, το τμήμα της φράσεως « ανεξάρτητα από κάθε άποψη κοινωνικής, περιφερειακής ή κλαδικής πολιτικής » δεν πρέπει να ερμηνευθεί κατά γράμμα, υπό την έννοια ότι ο ιδιώτης επενδυτής σε καμιά περίπτωση δεν λαμβάνει υπόψη θεωρήσεις κοινωνικής, περιφερειακής ή κλαδικής πολιτικής. Σε μια μικτή οικονομία στην οποία τα συμφέροντα του ιδιωτικού τομέα και του δημόσιου τομέα συνδέονται στενά και στην οποία τα συμφέροντα των εργαζομένων εκφράζονται έντονα, μια μεγάλη ιδιωτική εταιρία επενδύσεων δεν μπορεί να παραμείνει αδιάφορη όσον αφορά την απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη στην περιοχή στην οποία ασκεί τις δραστηριότητές της. Θα λάβει υπόψη και αυτό το στοιχείο προκειμένου να αποφασίσει να μεταβιβάσει κεφάλαια από μια θυγατρική σε μια άλλη για την κάλυψη παροδικών ζημιών. Ωστόσο θα παραβίαζε τις υποχρεώσεις της έναντι των μετόχων της, των χρηματοδοτών της και του προσωπικού της αν εκάλυπτε τις ζημίες επιχειρήσεων που λειτουργούν σε τομέα χαρακτηριζόμενο από πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής συσσωρεύοντας ζημίες ίσες με μεγάλο μέρος ή και με ολόκληρο τον κύκλο εργασιών του χωρίς να έχει εκπονήσει και χωρίς να προσπαθεί να υλοποιήσει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο κάποιο σοβαρό πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως.

Νομίζω επομένως ότι ορθώς η καθής δέχθηκε υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις ότι ένας επιμελής ιδιώτης επενδυτής, έστω και λαμβάνοντας υπόψη θεωρήσεις κοινωνικής και περιφερειακής πολιτικής, δεν θα συνέχιζε να χορηγεί ενισχύσεις επί σειρά ετών, μάλιστα δε επί δεκαετίες (χωρίς φανερή ή συγκεκαλυμμένη κρατική ενίσχυση η οποία και πρέπει να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 92), εάν, μετά από κάποιο

37 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1986, υπόθεση 234/84, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1986, σ. 2263, σκέψη 14).

όχι πολύ μεγάλο διάστημα, αποδεικνυόταν ότι η αναδιάρθρωση είναι αδύνατη, πράγμα που δέχεται και η διοίκηση της επιχειρήσεως. Νομίζω ότι ο τρόπος ενεργείας μιας δημοσίας εταιρίας επενδύσεων δεν πρέπει να εκτιμηθεί κατά ριζικά διαφορετικό τρόπο. Πράγματι μια δημόσια εταιρία επενδύσεων δίνει μεν ιδιαίτερη σημασία σε θεωρήσεις κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής, πλην όμως δεν έχει ούτε τα μέσα ούτε το δικαίωμα να αγνοήσει τους νόμους της αγοράς και τούτο ακριβώς κατ' εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων. Επομένως το επιχείρημα της προσφεύγουσας σχετικά με τα άρθρα 90 και 222 πρέπει να απορριφθεί βάσει των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως.

Για τον ίδιο λόγο νομίζω ότι και οι παρατηρήσεις της Ισπανικής Κυβέρνησης δεν αρμόζουν στα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως. Η δυνατότητα μιας εταιρίας επενδύσεων να δεχθεί τις παροδικές ζημίες λειτουργίας μιας θυγατρικής εταιρίας προκειμένου να εφαρμόσει κάποια μακροπρόθεσμη στρατηγική μεγιστοποιήσεως των κερδών είναι ένα επιχείρημα που δεν αρμόζει στα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση υποθέσεως. Το επιχείρημα ότι μια ιδιωτική εταιρία επενδύσεων δεν θα άφηνε να προσβληθεί το καλό όνομα του ομίλου λόγω πτωχεύσεως αποτελεί αμφίδρομο επιχείρημα. Σε μια συγκεκριμένη περίπτωση η αξιοπιστία μιας εταιρίας επενδύσεων δημοσίας ή ιδιωτικής μπορεί να προσβληθεί στην περίπτωση όπου η επιχείρηση εξασφαλίζει την επιβίωση θυγατρικών οι οποίες εξακολουθούν να σημειώνουν ζημίες ίσες με τον κύκλο εργασιών τους.

Περιφερειακή ανάπτυξη

15. Θα ασχοληθώ επίσης λίγο με το επιχείρημα που αναφέρεται στην περιφερειακή ανάπτυξη, το οποίο προέβαλε η προσφεύγουσα για να δείξει ότι η ενίσχυση συμβιβάζεται με την κοινή αγορά. Κατά την προσφεύγουσα, τουλάχιστον ένα από τα εργοστάσια των τεσσάρων θυγατρικών είναι εγκατεστημένο σε επαρχία που μπορεί να λάβει κοινοτική ενίσχυση δυνάμει του κανονισμού (ΕΟΚ) 219/84 του Συμβουλίου[38]· κατ' αυτόν τον τρόπο η αντιστάθμιση των ζημιών εμπίπτει στην εξαίρεση του άρθρου 92, παράγραφος 3, σημείο α.

Η Επιτροπή παρατηρεί γενικώς ότι, με την απόφασή της, έλαβε υπόψη την περιφερειακή και κοινωνική σκοπιά του θέματος και δεν αντιτάχθηκε στη χορήγηση ενισχύσεων μέχρι το τέλος του 1982[39]. Δεν θεωρεί όμως δικαιολογημένη την επίκληση του κανονισμού 219/84, δεδομένου ότι αυτός αφορά ειδικά προγράμματα ενισχύσεων για την ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων σε ορισμένες περιοχές και όχι ενισχύσεων διασώσεως επί μέρους επιχειρήσεων.

16. Νομίζω ότι η άποψη της Επιτροπής είναι ορθή. Μετά την απόφαση Philip Morris είναι πλέον βέβαιο ότι η Επιτροπή διαθέτει ευρεία εξουσία εκτιμήσεως όσον αφορά τη χορήγηση παρεκκλίσεων βάσει του άρθρου 92, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ[40]· με άλλα λόγια δεν υπάρχει υποκειμενικό δικαίωμα ούτε δικαίωμα επιδεχόμενο αμέσου επικλήσεως για παρέκκλιση όσον αφορά τα εθνικά μέτρα που υπαγορεύονται από λόγους περιφερειακής πολιτικής. Η Επιτροπή εκθέτει κατά τρόπο πειστικό με την επίδικη απόφαση (κεφάλαια VII και VIII) ότι η προσφεύγουσα δεν τήρησε τις κατευθυντήριες γραμμές τις οποίες η Επιτροπή

38 — Κανονισμός 219/84 του Συμβουλίου, περί αναλήψεως ειδικής κοινοτικής ενέργειας περιφερειακής ανάπτυξης για τη συμβολή στην εξάλειψη των εμποδίων στην ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων σε ορισμένες ζώνες που θίγονται από την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας των κλωστοϋφαντουργικών και της ενδύσεως.

39 — Βλ. επίδικη απόφαση, κεφάλαιο I, έβδομο εδάφιο.

40 — Απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1980, υπόθεση 730/79, Philip Morris Holland BV κατά Επιτροπής, Συλλογή, ξενόγλωσση έκδοση 1980, σ. 2671, σκέψεις 16, 17 και 24, και απόφαση της 21ης Μαρτίου 1990, υπόθεση C-142/87, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-959, σκέψη 56).

είχε κοινοποιήσει προηγουμένως στα κράτη μέλη, όσον αφορά τις ενισχύσεις στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας και τις ενισχύσεις διασώσεως. Η δυνατότητα χορηγήσεως ενισχύσεως στο πλαίσιο κοινοτικού προγράμματος του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Αναπτύξεως δεν νομιμοποιεί τα κράτη μέλη να χορηγούν με δική τους πρωτοβουλία και χωρίς προηγούμενη ενημέρωση ενισχύσεις που εξέρχονται του εν λόγω κοινοτικού προγράμματος.

Εξάλλου, όπως προκύπτει από τα άρθρα 1, 3, 4 και 5 του κανονισμού 219/84, στις περιοχές τις οποίες αφορά η αναδιάρθρωση της βιομηχανίας κλωστοϋφαντουργικών και ενδύσεως η Επιτροπή μπορεί να εγκρίνει μια συγκεκριμένη ενέργεια στο πλαίσιο της οποίας, εκτός άλλων μέτρων εξυγιάνσεως της συγκεκριμένης περιοχής, μπορούν να χορηγηθούν συμπληρωματικές ενισχύσεις, για επενδύσεις στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Οι ενισχύσεις αυτές πρέπει να σκοπούν την ίδρυση νέων επιχειρήσεων ή την προσαρμογή της παραγωγής των υπαρχουσών. Το γεγονός ότι οι ενισχύσεις αυτές είναι συμπληρωματικές προκύπτει από το στοιχείο ότι χορηγούνται υπό τη μορφή εισφοράς κεφαλαίου ή μειώσεως του επιτοκίου, η δε κοινοτική ενίσχυση που ανέρχεται στο 50 % της μελετωμένης ενισχύσεως για επένδυση δεν μπορεί να υπερβεί το 10 % του κόστους της επενδύσεως ούτε να διαρκέσει περισσότερο των τεσσάρων ετών. Τέλος, το άρθρο 6, παράγραφος 2, ορίζει ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος οφείλει να υποβάλλει στο τέλος κάθε έτους έκθεση επί της προόδου εφαρμογής του ειδικού προγράμματος το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, πρέπει να προβλέπει και άλλα μέτρα εκτός των ενισχύσεων. Στην υπό κρίση υπόθεση η προσφεύγουσα δεν υποστήριξε σε κανένα στάδιο της διαδικασίας ότι πληροί τις ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις για να θεωρηθεί η επίδικη ενίσχυση ως ανταποκρινόμενη σε ειδικό πρόγραμμα του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Αναπτύξεως εγκεκριμένου από την Επιτροπή βάσει του κανονισμού 219/84.

Επίπτωση επί του εμπορίου μεταξύ κρατών μελών

17. Κατά την προσφεύγουσα η καθής δεν αιτιολόγησε επαρκώς τον ισχυρισμό στην επίδικη απόφαση ότι πληρούται εν προκειμένω ο όρος του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ, που αφορά την επίπτωση επί του εμπορίου μεταξύ των κρατών μελών. Η προσφεύγουσα φρονεί ότι δεν υπάρχει τέτοια επίπτωση, δεδομένου ότι είναι περιορισμένο το τμήμα της αγοράς που κατέχουν οι τέσσερις θυγατρικές στον τομέα των εξωτερικών ανδρικών ενδυμάτων στην Ιταλία και σχετικά περιορισμένες οι εξαγωγές των τεσσάρων αυτών επιχειρήσεων προς τις άλλες χώρες της Κοινότητας.

Επί της αιτιάσεως αυτής της ανεπαρκούς αιτιολογίας, η καθής παρατηρεί, πρώτον, ότι τα κεφάλαια VI έως X της επίδικης αποφάσεως είναι αφιερωμένα κατά μεγάλο μέρος στον προαναφερθέντα όρο. Στα κεφάλαια αυτά η καθής χρησιμοποιεί ορισμένα στατιστικά στοιχεία. Νομίζω, επομένως, ότι υπάρχει αιτιολογία αν προκύπτει ότι τα στοιχεία που περιέχονται στην επίδικη απόφαση είναι λυσιτελή και στηρίζουν τον ισχυρισμό της Επιτροπής ότι δηλαδή πληρούται ο όρος του άρθρου 92 τον οποίο και θα εξετάσω τώρα.

18. Στην επίδικη απόφαση η καθής επισημαίνει επανειλημμένα την ύπαρξη πλεονάζουσας ικανότητας παραγωγής στον συγκεκριμένο τομέα[41], στοιχείο το οποίο, όπως έχει

41 — Κεφάλαιο VI, μέρος VIII, τρίτη περίπτωση, και προτελευταίο εδάφιο· κεφάλαιο X, δεύτερο εδάφιο, και κεφάλαιο IX, όγδοο εδάφιο, κατά την έννοια ότι είναι οικονομικώς αναγκαίο να μειώσουν οι επιχειρήσεις την ικανότητα παραγωγής τους.

κρίνει το Δικαστήριο μεταξύ άλλων με την απόφαση Meura [42], αποδεικνύει την επίπτωση επί του κοινοτικού εμπορίου, ενώ εξάλλου το Δικαστήριο διαπιστώνει συστηματικά την ύπαρξη εντόνου ανταγωνισμού στον εν λόγω τομέα [43]. Στη συνέχεια η καθής υπογραμμίζει ότι οι τέσσερις επιχειρήσεις είναι μεγάλες επιχειρήσεις, αν ληφθεί υπόψη το μέσο μέγεθος των επιχειρήσεων στον συγκεκριμένο τομέα [44]. Η καθής φρονεί ότι το στοιχείο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη προκειμένου να εκτιμηθεί η συμμετοχή τους στις εξαγωγές. Υπογραμμίζει εξάλλου στην επίδικη απόφαση ότι οι τέσσερις επιχειρήσεις που έλαβαν την ενίσχυση εξήγαγαν μεν οι ίδιες σχετικά μικρό τμήμα της παραγωγής τους (14 %), πλην όμως συμμετείχαν ενεργά στο ενδοκοινοτικό εμπόριο στον συγκεκριμένο κλάδο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έντονο ανταγωνισμό και αύξηση των συναλλαγών μεταξύ κρατών μελών [45]. Η καθής παρατηρεί, τέλος, με την απόφαση, ότι η ιταλική παραγωγή και οι ιταλικές εξαγωγές κατέχουν σημαντική θέση στο ενδοκοινοτικό εμπόριο κλωστοϋφαντουργικών και ενδύματος, ιδίως στον κλάδο των εξωτερικών ανδρικών ενδυμάτων [46], και ότι η επίδικη ενίσχυση έδωσε στον κλάδο αυτό πλεονέκτημα ικανό να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών [47].

19. Κατά την άποψή μου η προσφεύγουσα δεν απέδειξε ότι η Επιτροπή κακώς κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίδικη ενίσχυση ήταν ικανή να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών. Η προσφεύγουσα στηρίζει τα επιχειρήματά της κυρίως στο ότι οι τέσσερις επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν περιορισμένο τμήμα στο ενδοκοινοτικό εμπόριο των συγκεκριμένων προϊόντων. Βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου όμως αυτό δεν αρκεί για να αντικρούσει όσα αναφέρονται στην επίδικη απόφαση και επαναλαμβάνονται ανωτέρω.

Η καθής ορθώς παραπέμπει στην απόφαση του Δικαστηρίου της 11ης Νοεμβρίου 1987 [48], με την οποία κρίθηκε ότι τα μικρά περιθώρια κέρδους (λόγω της πλεονάζουσας ικανότητας παραγωγής) στον συγκεκριμένο τομέα είχαν ως αποτέλεσμα ότι η σχετικά χαμηλού ύψους κρατική ενίσχυση ενέπιπτε στην απαγόρευση του άρθρου 92, πρωτίστως δε παραπέμπει στην απόφαση της 13ης Ιουλίου 1988 στην υπόθεση SEB με την οποία το Δικαστήριο δέχθηκε την άποψη ότι μια επιχείρηση που δεν μετέχει η ίδια στις εξαγωγές προς άλλα κράτη μέλη μπορεί παρ' όλ' αυτά να συμβάλλει, μέσω κρατικών ενισχύσεων για την παραγωγή, στη μείωση των εξαγωγών επιχειρήσεων εγκατεστημένων σε άλλα κράτη μέλη, σε σύγκριση με την κατάσταση που θα διαμορφωνόταν αν δεν υπήρχαν οι κρατικές ενισχύσεις. Επομένως, ακόμα και αν δεν παρατηρείται πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής στον συγκεκριμένο τομέα, είναι δυνατό να νοθευθεί ο ανταγωνισμός εντός της κοινής αγοράς προς όφελος των εθνικών παραγωγών [49]. Η συλλογιστική αυτή ομοιάζει πολύ με τις αιτιολογικές σκέψεις της επίδικης απόφασης όπου υπογραμμίζεται ο ρόλος του συγκεκριμένου τομέα της εθνικής παραγωγής σε μια κοινή αγορά η οποία χαρακτηρίζεται από τον όγκο του εμπορίου και τον έντονο ανταγωνισμό.

Ένας από τους σκοπούς του άρθρου 92 είναι να προλάβει τη νόθευση του ανταγωνισμού

42 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1986, υπόθεση 234/84, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1986, σ. 2263, σκέψη 22). Στη σκέψη αυτή μνημονεύεται το προτελευταίο εδάφιο του κεφαλαίου VIII της επίδικης αποφάσεως.

43 — Κεφάλαιο VIII, πρώτο εδάφιο, και κεφάλαιο VI, δεύτερο εδάφιο.

44 — Κεφάλαιο VI, τρίτο εδάφιο, και κεφάλαιο VII, ενδέκατο εδάφιο.

45 — Κεφάλαιο VI, τρίτο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

46 — Κεφάλαιο VI, δεύτερο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

47 — Κεφάλαιο VI, δέκατο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

48 — Υπόθεση 259/85, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 4393, σκέψη 24).

49 — Απόφαση της 13ης Ιουλίου 1988, υπόθεση 102/87, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1988, σ. 4067, σκέψη 19).

προς όφελος ενός ολοκλήρου εθνικού τομέα βιομηχανίας, ο σκοπός δε αυτός αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη σημασία, καθώς τα κράτη μέλη δεν μπορούν πλέον να χρησιμοποιήσουν άλλα μέσα οικονομικής πολιτικής προκειμένου να ευνοήσουν την εγχώρια παραγωγή, οπότε και έχουν μεγαλύτερη τάση να χορηγούν κρατικές ενισχύσεις. Εξάλλου, η παρεμπόδιση της λειτουργίας του ανταγωνισμού γίνεται εντονότερα αισθητή καθώς προχωρεί η ολοκλήρωση των αγορών [50].

Το γεγονός ότι ο όρος που αφορά την αιτιολογία της επιπτώσεως επί του διακρατικού εμπορίου γίνεται ελαστικότερος στην απόφαση SEB τοποθετείται κατά την γνώμη μου σ' αυτή την προοπτική. Δεδομένου ότι η απόφαση αυτή έχει μεγάλη σημασία στην εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου [51], θα παραθέσω ολόκληρες τις σχετικές σκέψεις:

« Η Γαλλική Κυβέρνηση υποστηρίζει σχετικά ότι το επίδικο δάνειο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και τον ανταγωνισμό. Ισχυρίζεται, εξάλλου, ότι η απόφαση δεν περιέχει κανένα στοιχείο που να καθιστά δυνατή την κατανόηση, στο σημείο αυτό, του συλλογισμού της Επιτροπής » (σκέψη 17).

« Πρέπει να παρατηρηθεί ότι στην προσβαλλόμενη απόφαση εξετάζεται η αγορά της μπύρας στη Γαλλία. Στην απόφαση, αφού διαπιστώνεται ότι η ετήσια κατανάλωση ανά κάτοικο ήταν, κατά την περίοδο 1975-1985, στάσιμη στα περισσότερα κράτη μέλη, και υποχωρούσε ελαφρά στη Γαλλία, επισημαίνεται ότι η Γαλλία εισάγει κατά παράδοση λίγο περισσότερο του 10 % των αναγκών της από άλλα κράτη μέλη. Οι γαλλικές εξαγωγές προς αυτά τα κράτη μειώθηκαν ελαφρά κατά την ίδια αυτή περίοδο και αντιπροσωπεύουν μόνο το 1,5 % περίπου, της γαλλικής παραγωγής. Η επιχείρηση που έλαβε το επίδικο δάνειο ελέγχεται κατά 100 % από ένα γαλλικό όμιλο, η παραγωγή μπύρας του οποίου υπερβαίνει το 50 % της συνολικής γαλλικής παραγωγής και ο οποίος συμμετέχει στο ενδοκοινοτικό εμπόριο μπύρας. Η ίδια η επιχείρηση κατέχει το 20 % περίπου της γαλλικής αγοράς » (σκέψη 18).

« Τα πραγματικά αυτά περιστατικά δεν αμφισβητήθηκαν από τη Γαλλική Κυβέρνηση, η οποία παρατηρεί πάντως ότι η Επιτροπή ούτε διαπίστωσε πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής στον τομέα της μπύρας ούτε ανέφερε το μερίδιο της δανειοδοτηθείσας επιχείρησης στις εξαγωγές προς άλλα κράτη μέλη. Εντούτοις, μία ενίσχυση σε επιχείρηση μπορεί να είναι σε θέση να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, ακόμη και αν η επιχείρηση αυτή βρίσκεται σε σχέση ανταγωνισμού με προϊόντα προελεύσεως άλλων κρατών μελών, χωρίς να συμμετέχει η ίδια στις εξαγωγές. Αυτή η κατάσταση μπορεί να παρουσιαστεί επίσης όταν δεν υφίσταται πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής στον οικείο τομέα. Πράγματι, όταν ένα κράτος μέλος χορηγεί ενίσχυση σε μια επιχείρηση, η εσωτερική παραγωγή μπορεί να διατηρηθεί στο ίδιο επίπεδο ή και να αυξηθεί, με συνέπεια, υπό συνθήκες όπως αυτές που διαπίστωσε η Επιτροπή, να μειώνονται οι δυνατότητες επιχειρήσεων εγκατεστημένων σε άλλα κράτη μέλη να εξάγουν τα προϊόντα τους προς την αγορά αυτού του κράτους μέλους. Μια τέτοια ενίσχυση μπορεί, επομένως, να

50 — Βλ. κατά την έννοια αυτή τη *δέκατη όγδοη έκθεση επί της πολιτικής του ανταγωνισμού*, 1988, 1989, αριθ. 164, τρίτο εδάφιο.

51 — Με τις αποφάσεις της 17ης Σεπτεμβρίου 1980, υπόθεση 730/79, Philip Morris, Συλλογή, ξενόγλωσσες εκδόσεις 1980, σ. 2671, σκέψη 11, και της 11ης Νοεμβρίου 1987, υπόθεση 259/85, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 4393, σκέψη 16), που επαναλαμβάνεται στη σκέψη 43 της αποφάσεως της 21ης Μαρτίου 1990, υπόθεση C-142/87, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Tubemeuse) (Συλλογή 1990, σ. I-959), το Δικαστήριο έκρινε ότι το γεγονός ότι η επιχείρηση που λαμβάνει την ενίσχυση είναι μικρή ή ότι η ενίσχυση δεν είναι μεγάλη δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να επηρεάζεται το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών. Η απόφαση SEB πάντως προχωρεί ακόμη περισσότερο.

επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και να νοθεύσει τον ανταγωνισμό» (σκέψη 19).

Κατά την άποψή μου από τις σκέψεις αυτές προκύπτει, σαφώς μεν πλην αναμφισβήτητα, ότι, οσάκις μια επιχείρηση που λαμβάνει ενίσχυση λειτουργεί σε μια αγορά στην οποία υπάρχει πραγματικός ανταγωνισμός μεταξύ παραγωγών εγκατεστημένων σε διάφορα κράτη μέλη, η Επιτροπή βασίμως μπορεί να δεχθεί ότι συντρέχει ο όρος της «αρνητικής επιπτώσεως επί του εμπορίου μεταξύ κρατών μελών». Κατά το Δικαστήριο τέτοια κατάσταση μπορεί να προκύψει ακόμη και στην περίπτωση που, αντίθετα με την προκειμένη, δεν υπάρχει πλεονάζουσα ικανότητα παραγωγής στον συγκεκριμένο τομέα. Κατά τη γνώμη μου, το συμπέρασμα είναι ότι μόνο στις αγορές προϊόντων όπου δεν υπάρχει διεθνές εμπόριο λόγω του πολύ μεγάλου κόστους της μεταφοράς ή λόγω άλλων ιδιαιτέρων περιστάσεων μπορεί ακόμα να γίνει λόγος, στην παρούσα κατάσταση της ολοκληρώσεως των αγορών, για ενίσχυση που δεν πληροί τον όρο της επιπτώσεως επί του εμπορίου.

20. Υπό το φως της νομολογίας αυτής νομίζω ότι ο ισχυρισμός της προσφεύγουσας είναι απορριπτέος. Τα στοιχεία που διαβιβάστηκαν στο Δικαστήριο δεν μεταβάλλουν αυτό το συμπέρασμα: το μερίδιο των ιταλών παραγωγών στην αγορά αυξήθηκε μεταξύ των ετών 1983 και 1987 από 27,1 σε 29,1 % για ολόκληρο τον τομέα κλωστοϋφαντουργικών και ενδυμάτων· για τις τέσσερις κατηγορίες εξωτερικών ανδρικών ενδυμάτων για τις οποίες γίνεται λόγος εν προκειμένω, το μέσο μερίδιο της αγοράς των τεσσάρων επιχειρήσεων διατηρήθηκε μεταξύ των ετών 1983 και 1987 σε υψηλό επίπεδο, περίπου σταθερό, δηλαδή μεταξύ 35 και 40 %. Νομίζω επομένως ότι η Επιτροπή δεν υπερέβη τα όρια της εξουσίας εκτιμήσεώς της κατά την αιτιολογία της επίδικης αποφάσεως, όσον αφορά τον όρο της επιπτώσεως επί του ενδοκοινοτικού εμπορίου.

Το άρθρο 93, παράγραφος 3, και η παράλειψη ενημερώσεως σχετικά με την ενίσχυση

21. Η προσφεύγουσα φρονεί ότι κατά τα ουσιώδη δεν παρέβη το άρθρο 93, παράγραφος 3. Πράγματι, η καθής είχε εγκαίρως τη δυνατότητα να διατυπώσει τις παρατηρήσεις της. Οι ενισχύσεις καταβλήθηκαν διότι η καθής παρέλειψε επί τέσσερα έτη να λάβει θέση. Λαμβανομένης υπόψη της σημασίας που έχει η επιβίωση των επιχειρήσεων, η Επιτροπή όφειλε να αντιδράσει με μεγαλύτερη ταχύτητα.

Απορριπτέος είναι ο ισχυρισμός της προσφεύγουσας, ότι δηλαδή δεν παρέβη το άρθρο 93, παράγραφος 3, δεδομένου ότι η ενίσχυση που χορηγείτο από 1ης Ιανουαρίου 1983 δεν κοινοποιήθηκε, καίτοι η προσφεύγουσα είχε υποσχεθεί με το τηλετύπημα της 24ης Ιουνίου 1983 να ενημερώσει την Επιτροπή για όλες τις μέλλουσες παρεμβάσεις (βλ. παράγραφο 2 ανωτέρω)[52]. Η καθής ενημερώθηκε νομοτύπως πολύ χρόνο μετά τα πραγματικά περιστατικά και αφού το είχε ζητήσει επανειλημμένα, δεδομένου ότι οι υποψίες της ενισχύθηκαν από δημοσιεύματα του τύπου — ότι *χορηγήθηκαν* ενισχύσεις και το 1983 και κατά τα επόμενα έτη. Είναι προφανές ότι η υποχρέωση ενημερώσεως ίσχυε για κάθε αντιστάθμιση των ζημιών μετά την 1η Ιανουαρίου 1983. Δεδομένου ότι η καθής είχε διευκρινίσει ότι δεν θα γινόταν πλέον δεκτή καμιά ενίσχυση στην

52 — Κεφάλαιο I, όγδοο εδάφιο, της επίδικης απόφασης που μνημονεύεται ανωτέρω στην παράγραφο 2. Μέχρι στιγμής η προσφεύγουσα δεν έχει καταθέσει αντίγραφο του εν λόγω τηλετυπήματος, όπως της ζήτησε το Δικαστήριο, ούτε αμφισβήτησε το περιεχόμενό του, οπότε το τηλετύπημα αυτό μπορεί να θεωρηθεί αποδεδειγμένο όπως μνημονεύεται στην απόφαση της Επιτροπής.

παραγωγή μετά το τέλος του 1982, η δε προσφεύγουσα είχε πληροφορήσει την Επιτροπή από τον Νοέμβριο του 1983 ότι η διεύθυνση θεωρούσε τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις ανεπίδεκτες αναδιαρθρώσεως, η προσφεύγουσα μπορούσε να υποθέσει ότι δεν θα εγκρινόταν η χορήγηση της εν λόγω ενισχύσεως. Αυτό όμως δεν αποτελεί δικαιολογία για την παραβίαση της υποχρεώσεως κοινοποιήσεως, το αντίθετο μάλιστα.

22. Στη συνέχεια, η προσφεύγουσα και η καθής λαμβάνουν θέση επί ενός ζητήματος το οποίο δεν είναι σημαντικό για την επίλυση της υπό κρίση διαφοράς, δηλαδή του αν η παράλειψη κοινοποιήσεως αποτελεί καθαυτή επαρκή λόγο ώστε να θεωρηθεί ότι η ενίσχυση αντιβαίνει στη Συνθήκη ΕΟΚ. Ως προς αυτό το σημείο το Δικαστήριο έχει δώσει ένα σημαντικό στοιχείο με την απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1990 στην υπόθεση C-301/87, Γαλλία κατά Επιτροπής, Boussac[53]. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε ότι η έλλειψη ενημερώσεως δεν καθιστά άνευ ετέρου περιττό τον έλεγχο των βασικών προϋποθέσεων: μόνο στην περίπτωση όπου το κράτος μέλος παραλείπει να συμμορφωθεί προς συγκεκριμένη εντολή της Επιτροπής να παράσχει πληροφορίες όσον αφορά συγκεκριμένη ενίσχυση που δεν κοινοποιήθηκε, η Επιτροπή μπορεί να απαιτήσει την επιστροφή της ενισχύσεως χωρίς (ενδελεχή) έλεγχο των προϋποθέσεων της παρεκκλίσεως του άρθρου 92, παράγραφοι 2 και 3 (σκέψη 22).

Όπως προανέφερα, το ζήτημα αυτό δεν είναι σημαντικό εν προκειμένω, δεδομένου ότι η ενίσχυση εξετάστηκε από την πλευρά των βασικών προϋποθέσεων του άρθρου 92.

53 — Συλλογή 1990, σ. I-959.

Η επιστροφή της ενισχύσεως — Δικαιολογημένη εμπιστοσύνη

23. Η προσφεύγουσα προβάλλει διάφορα επιχειρήματα επιδιώκοντας να αποδείξει ότι είναι παράνομη η εντολή της Επιτροπής για επιστροφή της ενισχύσεως. Η προσφεύγουσα προβάλλει, πρώτον, ένα επιχείρημα το οποίο συνάγει από την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Δεύτερον, παρατηρεί ότι δεν είναι δυνατή η επιστροφή ποσών που χρησιμεύσαν για την αντιστάθμιση των ζημιών, διότι δεν ελήφθη υπόψη το ενδεχόμενο αυτό κατά τον καθορισμό των όρων πωλήσεως των τεσσάρων θυγατρικών στον ιδιωτικό τομέα. Τρίτον, η προσφεύγουσα ισχυρίζεται ότι η επιστροφή προϋποθέτει την άσκηση εξουσίας εκτιμήσεως η οποία πρέπει να αιτιολογείται, πράγμα που δεν έγινε, και ότι η ταυτότητα των προσώπων που οφείλουν να εκτελέσουν την εντολή της επιστροφής δεν προσδιορίζεται σαφώς.

Ας δούμε πρώτα το τελευταίο αυτό επιχείρημα: η Επιτροπή παρατηρεί ότι από το κείμενο του άρθρου 93, παράγραφος 2, της Συνθήκης — η διάταξη αυτή προβλέπει την κατάργηση (ή την τροποποίηση) της ενισχύσεως — προκύπτει σαφώς ότι η εντολή της επιστροφής δεν απαιτείται να αιτιολογείται ειδικώς. Από την απόφαση στην υπόθεση 70/72 συνάγεται εξάλλου το συμπέρασμα ότι η αιτιολογία την οποία η Επιτροπή οφείλει να παραθέσει στην απόφασή της είναι αυτή που αφορά το ασυμβίβαστο της ενισχύσεως προς τη Συνθήκη[54]· από τη στιγμή που αιτιολογείται η κρίση αυτή, η Επιτροπή μπορεί, άνευ ετέρου, να απαιτήσει την επιστροφή. Κατά τη γνώμη μου η άποψη αυτή είναι ορθή. Η κατάργηση ή η τροποποίηση μιας ενισχύσεως και επομένως η επιστροφή της αν έχει ήδη καταβληθεί αποτελεί πράγματι τη «λογική συνέπεια»[55] του

54 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1973, υπόθεση 70/72, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Rec. 1973, σ. 813, σκέψη 20).

55 — Απόφαση της 21ης Μαρτίου 1990, υπόθεση C-142/87, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-959, σκέψη 64), που παραπέμπει στην απόφαση της 24ης Φεβρουαρίου 1987, υπόθεση 310/85, Deufil (Συλλογή 1987, σ. 901).

διαπιστωθέντος ασυμβιβάστου της ενισχύσεως, συνέπεια η οποία αιτιολογείται από τους λόγους που αφορούν το ασυμβίβαστο της ενισχύσεως. Πράγματι, από τη στιγμή που αποδεικνύεται ότι η χορηγηθείσα ενίσχυση επηρέασε τη λειτουργία του ανταγωνισμού και το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, τότε η ενίσχυση παρήγαγε αποτελέσματα ασυμβίβαστα προς τη Συνθήκη, οπότε μπορεί να ζητηθεί η επιστροφή της και δη ανεξάρτητα από κάθε μεταγενέστερο περιστατικό.

Είναι αναμφισβήτητα χρήσιμο να προσδιορίζει η Επιτροπή με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια το ποιος οφείλει να επιστρέψει την ενίσχυση. Κατά κανόνα είναι ο ωφελούμενος από την ενίσχυση δηλαδή *εν προκειμένω,* όπως προκύπτει από το άρθρο 1 της επίδικης απόφασης, η ENI-Lanerossi, δηλαδή οι ωφεληθείσες θυγατρικές, η μητρική εταιρία (Lanerossi SpA) και η εταιρία « μάμμη » (ENI). Σε μια περίπτωση όπως η προκειμένη, στην οποία η ενίσχυση δεν κοινοποιήθηκε εκ των προτέρων και δεν είναι καθόλου διαφανής, η ένδειξη αυτή αρκεί. Όπως θα δούμε πιο κάτω (παράγραφος 27) στο ενδιαφερόμενο κράτος μέλος απόκειται να υποβάλει ενδεχομένως στην Επιτροπή προτάσεις σχετικά με τον τρόπο της επιστροφής και επομένως σχετικά με τα πρόσωπα από τα οποία πρέπει να ζητηθεί η επιστροφή της ενισχύσεως. Κατά συνέπεια το πρώτο αυτό επιχείρημα της προσφεύγουσας πρέπει να απορριφθεί.

24. Ας δούμε τώρα το επιχείρημα που αφορά τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη. Η προσφεύγουσα ισχυρίζεται ότι πρέπει να εφαρμοστεί στην υπό κρίση υπόθεση η απόφαση του Δικαστηρίου της 24ης Νοεμβρίου 1987 επί της υποθέσεως RSV[56]. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε ότι αφήνοντας να παρέλθουν *είκοσι έξι μήνες* πριν τερματίσει τη διαδικασία του άρθρου 92, η Επιτροπή παρεβίασε τους κανόνες της χρηστής διοικήσεως· δεδομένου ότι στον συγκεκριμένο τομέα είχε προηγουμένως εγκριθεί η χορήγηση ενισχύσεων, η καθυστέρηση της Επιτροπής στη λήψη της αποφάσεώς της θεμελίωσε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ικανή να καταστήσει παράνομη την επιστροφή της ενισχύσεως. Κατά την προσφεύγουσα, η εφαρμογή της εν λόγω αποφάσεως του Δικαστηρίου στηρίζεται στο στοιχείο ότι εν προκειμένω δεν κινήθηκε καμιά επίσημη διαδικασία πριν από τον Δεκέμβριο του 1984.

25. Όπως ευλόγως υποστηρίζει η καθής, ο ισχυρισμός αυτός της προσφεύγουσας είναι απορριπτέος. Από τη χρονολογική σειρά των πραγματικών περιστατικών όπως περιέχεται στην επίδικη απόφαση και δεν αμφισβητείται από την προσφεύγουσα προκύπτει ότι η καθυστέρηση της καθής στην κίνηση της διαδικασίας οφείλεται κυρίως στη βραδύτητα με την οποία η προσφεύγουσα διαβίβασε τα στοιχεία που της ζητήθηκαν και στο γεγονός ότι η προσφεύγουσα παρέβη την υποχρέωση ενημερώσεως την οποία εντούτοις υποσχέθηκε να τηρήσει.

Το τελευταίο αυτό σημείο προκύπτει από το ότι η προσφεύγουσα είχε υποσχεθεί, με τηλετύπημα της 24ης Ιουνίου 1983, να κοινοποιήσει όλες τις μέλλουσες παρεμβάσεις υπέρ των τεσσάρων θυγατρικών[57]. Το Δικαστήριο ζήτησε από την προσφεύγουσα να προσκομίσει αντίγραφο του τηλετυπήματος αυτού, πράγμα το οποίο δεν έχει πράξει μέχρι στιγμής. Όταν η καθής πληροφορήθηκε ότι οι τέσσερις θυγατρικές εξακολοθούσαν να σημειώνουν σοβαρές ζημίες, απηύθυνε επαναληπτικό έγγραφο στις 22 Ιουλίου 1983[58]. Με έγγραφο της 2ας Νοεμβρίου 1983, η προσφεύγουσα απάντησε ότι δεν μελετάται η χορήγηση νέας ενισχύσεως στις τέσσερις θυγατρικές[59]. Η προσφεύγουσα δεν προσκόμισε ούτε αυτό το έγγραφο. Με

56 — Απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1987, υπόθεση 223/85, RSV κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 4617).

57 — Κεφάλαιο I, όγδοο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

58 — Κεφάλαιο I, ένατο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

59 — Κεφάλαιο I, δέκατο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

έγγραφο της 7ης Δεκεμβρίου 1983 η Επιτροπή δήλωσε ότι έλαβε γνώση της εν λόγω υποσχέσεως της προσφεύγουσας [60].

Στις 14 Δεκεμβρίου 1984, δηλαδή *δεκατρείς μήνες* αφού η προσφεύγουσα επιβεβαίωσε για δεύτερη φορά ότι καμιά ενίσχυση δεν θα χορηγούνταν το 1983 ούτε τα επόμενα έτη χωρίς προηγούμενη κοινοποίηση και έγκριση, η καθής κάλεσε την προσφεύγουσα να υποβάλει επίσημα τις παρατηρήσεις της στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 93, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο [61]. Το χρονικό αυτό διάστημα των δεκατριών μηνών είναι άραγε τόσο μεγάλο ώστε ευλόγως η προσφεύγουσα θεώρησε ότι η κρατική ενίσχυση συμβιβάζεται με τη Συνθήκη; Βάσει των συγκεκριμένων περιστατικών της υποθέσεως, δεν το νομίζω. Αντίθετα με την υπόθεση RSV, στην υπό κρίση υπόθεση η καθής δήλωσε σαφώς και κατ' επανάληψη ότι κάθε ενδεχόμενη χορήγηση ενισχύσεως μετά το 1982 θα θεωρείτο μάλλον παράνομη. Η προσφεύγουσα εξάλλου δεν τήρησε την υπόσχεσή της να κοινοποιήσει κάθε νέα ενίσχυση, ενώ άλλωστε δήλωσε ότι δεν θα χορηγούσε πλέον ενισχύσεις. Όταν η καθής της ζήτησε εξηγήσεις, μετά τη δημοσίευση ορισμένων άρθρων που δημοσιεύθηκαν στον τύπο, η προσφεύγουσα κοινοποίησε τον Αύγουστο του 1984 την περίληψη ενός νέου προγράμματος αναδιαρθρώσεως το οποίο η καθής θα έπρεπε να εξετάσει προκειμένου να λάβει θέση γνωρίζοντας καλά την υπόθεση. Πέρα απ' όλ' αυτά, ανακύπτει το ερώτημα αν ένα κράτος μέλος που παραβαίνει την υποχρέωση ενημερώσεως μπορεί, παρ' όλ' αυτά, να επικαλεστεί τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη [62]. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η καθής πληροφορήθηκε για το μέγεθος των ζημιών (τεράστιες) που είχαν αντισταθμιστεί το 1983 [63] μόλις στις 30 Αυγούστου 1984 με σχετικό έγγραφο, μολονότι είχε ζητήσει να της κοινοποιούνται τα αποτελέσματα στο τέλος κάθε έτους.

26. Δεν μπορεί εξάλλου να υποστηριχθεί ότι η διάρκεια της ίδιας της επίσημης διαδικασίας, από τότε που κινήθηκε, τον Δεκέμβριο του 1984 μέχρις ότου κοινοποιήθηκε η επίδικη απόφαση, τον Αύγουστο του 1988, παρέχει στην προσφεύγουσα κάποιο επιχείρημα. Συγκεκριμένα η χρονολογική σειρά των πραγματικών περιστατικών κατά την περίοδο αυτή, όπως εκτίθενται στην επίδικη απόφαση, δείχνει μια εντυπωσιακή αλυσίδα επιβραδυντικών στοιχείων: αιτήσεις παρατάσεως προθεσμίας, έλλειψη ή ανεπάρκεια απαντήσεων, προτάσεις αναδιαρθρώσεως για το εγγύς μέλλον διαρκώς ανανεούμενες και, υποτίθεται, οριστικές, συνεχής αλλαγή της γενικής αντιμετώπισης: αρχικά αναδιάρθρωση, στη συνέχεια στροφή σε άλλες δραστηριότητες και τέλος ιδιωτικοποίηση. Τελικά η καθής έλαβε όλα τα στοιχεία που ζητούσε από καιρό και βάσει των οποίων εξέδωσε την επίδικη απόφαση στις 26 Ιουλίου 1988, μόλις στο τέλος του 1987 ή στις αρχές του 1988 [64]. Η έκθεση αυτή των πραγματικών περιστατικών αρκεί για να αποκλείσει την επίκληση της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για την εν λόγω περίοδο. Ας σημειωθεί εκ περισσού ότι η προσφεύγουσα χορήγησε και νέα ενίσχυση μετά τον Δεκέμβριο του 1984 οπότε κινήθηκε η διαδικασία, και μάλιστα χωρίς σχετική ενημέρωση.

Τέλος, η προσφεύγουσα δεν μπορεί να επικαλεστεί τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη προκειμένου να δικαιολογήσει τη μη εκτέλεση της αποφάσεως (διά της επιστροφής της ενισχύσεως). Με την απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1989 στην υπόθεση 94/87, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επι-

60 — Βλ. παράρτημα ΙΙΙ του υπομνήματος αντικρούσεως της Επιτροπής.

61 — Κεφάλαιο ΙΙ, έβδομο εδάφιο, της επίδικης απόφασης, όπου αναφέρεται *19* Δεκεμβρίου αντί *14* Δεκεμβρίου.

62 — Την ίδια άποψη διατυπώνει ο γενικός εισαγγελέας Jacobs στις προτάσεις του στην υπόθεση C-301/87, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-307, παράγραφοι 21 και 22).

63 — Κεφάλαιο ΙΙ, πρώτο εδάφιο, της επίδικης απόφασης.

64 — Επίδικη απόφαση, κεφάλαιο ΙΙΙ.

καλεστούν τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη προκειμένου να αποφύγουν την εκτέλεση αποφάσεως που αφορά ορισμένη ενίσχυση· μπορούν μόνο να επικαλεστούν την απόλυτη αδυναμία εκτελέσεως αλλά και τότε πάλι οφείλουν να υποβάλουν τα σχετικά προβλήματα στην εκτίμηση της Επιτροπής προκειμένου να εξευρεθεί λύση [65].

« Αδυναμία » ανακτήσεως της ενισχύσεως μετά την πώληση

27. Τέλος, ερωτάται επίσης αν η υποχρέωση του κράτους να ανακτήσει ορισμένη ενίσχυση πρέπει να εκπληρωθεί κατά γράμμα στην περίπτωση που οι επιχειρήσεις που έλαβαν την ενίσχυση πωλήθηκαν ενδεχομένως κατά υποκαταστήματα ή κατά ακόμη μικρότερες μονάδες, οι δε όροι πωλήσεως δεν προβλέπουν τις συνέπειες ενδεχόμενης επιστροφής των ενισχύσεων. Το ζήτημα αυτό το οποίο έθεσε η Ιταλική Κυβέρνηση πρέπει να τοποθετηθεί στο κατάλληλο πλαίσιο.

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ελλείψει ειδικής κοινοτικής ρυθμίσεως, η ανάκτηση μιας παράνομης ενίσχυσης γίνεται κατά κανόνα σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του εθνικού δικαίου, που αφορούν τη διαδικασία υπό τον όρο πάντως ότι οι διατάξεις αυτές δεν μπορούν να εφαρμοστούν κατά τρόπο ώστε να καθίσταται πρακτικά αδύνατη η ανάκτηση την οποία απαιτεί το κοινοτικό δίκαιο [66]. Κατά το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, η Επιτροπή και το κράτος μέλος οφείλουν να συνεργαστούν, για την ανάκτηση της ενισχύσεως, με πνεύμα συνεργασίας προκειμένου να υπερπηδήσουν τις δυσχέρειες που παρουσιάζει η ανάκτηση, τηρουμένων πλήρως των διατάξεων της Συνθήκης και ιδίως εκείνων που αφορούν τις ενισχύσεις, το δε κράτος μέλος οφείλει ενδεχομένως να προτείνει « κατάλληλες τροποποιήσεις της εν λόγω αποφάσεως » [67].

Από τη νομολογία αυτή προκύπτει σαφώς ότι το κράτος μέλος που γνωρίζει εξάλλου καλύτερα το εθνικό δίκαιο το οποίο διέπει τη διαδικασία οφείλει να πληροφορήσει την Επιτροπή σχετικά με την οδό που θα ακολουθήσει για την ανάκτηση. Ευλόγως λοιπόν η Επιτροπή επέβαλε στην προσφεύγουσα, με το άρθρο 3 της επίδικης απόφασης, την υποχρέωση να την πληροφορήσει εντός δύο μηνών από της κοινοποιήσεως σχετικά με τα μέτρα που έλαβε προκειμένου να συμμορφωθεί προς την υποχρέωση της ανακτήσεως. Το ζήτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι το αν η Επιτροπή έκανε ορθή χρήση της εξουσίας της επιβάλλοντας στο κράτος μέλος την υποχρέωση ανακτήσεως της ενισχύσεως, με γενική διατύπωση και χωρίς ιδιαίτερη αιτιολογία, αφήνοντας κατά τα λοιπά στο κράτος μέλος τη μέριμνα να προσδιορίσει τον τρόπο ενεργείας. Αντιθέτως το ζήτημα δεν είναι να εξεταστεί αν τα μέσα που έλαβε ή δεν έλαβε το κράτος μέλος ενόψει της ανακτήσεως της ενισχύσεως επαρκούν ώστε να θεωρηθεί ότι κράτος συμμορφώθηκε με την κοινοτική υποχρέωσή του. Η εξέταση αυτού του είδους γίνεται ενδεχομένως στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 169. Στην περίπτωση αυτή διαπιστώνεται η παράλειψη του κράτους μέλους, εκτός αν υπάρχει απόλυτη αδυναμία ορθής εκτελέσεως της αποφάσεως περί ανακτήσεως της ενισχύσεως, οσάκις το κράτος μέλος δεν ενημέρωσε την Επιτροπή σχετικά με τα μέτρα που έλαβε εντός της προθεσμίας που του έταξε το εν λόγω όργανο [68]

65 — Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1989, υπόθεση 94/87, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1989, σ. 175, σκέψη 9). Βλ. επίσης απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1986, υπόθεση 52/84, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1986, σ. 89, σκέψη 16). Η αρχή ότι το κράτος μέλος δεν μπορεί κατά κανόνα να επικαλεστεί τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη επιβεβαιώνεται σαφώς για μια ακόμη φορά και με την πρόσφατη απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 1990, υπόθεση C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1990, σ. I-3437, σκέψεις 17 και 18).

66 — Απόφαση της 21ης Μαρτίου 1990, υπόθεση C-142/87, Βέλγιο κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-359, σκέψη 61), καθώς και απόφαση που μνημονεύεται στην προηγούμενη σημείωση, δηλαδή της 20ής Σεπτεμβρίου 1990, στην υπόθεση C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας, σκέψη 12. Βλ. επίσης απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1983, υποθέσεις 205/82 έως 215/82 (Συλλογή 1983, σ. 2633).

67 — Βλ. τις αποφάσεις που μνημονεύονται στη σημείωση 65 και ιδίως τη σκέψη 16 της αποφάσεως στην υπόθεση 52/84.

68 — Απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1986, που μνημονεύεται ήδη στη σημείωση 65, σκέψη 15.

και/ή οσάκις προκύπτει ότι δεν έλαβε κανένα μέτρο προς την κατεύθυνση της ανακτήσεως της ενισχύσεως ούτε υπέβαλε πρόταση στην Επιτροπή προκειμένου να υπερπηδηθούν οι δυσχέρειες που ανέκυψαν [69].

Όπως ανέφερα ήδη η υπό κρίση υπόθεση δεν βρίσκεται ακόμα σ' αυτό το στάδιο. Στο πλαίσιο της διαδικασίας ακυρώσεως το ζήτημα είναι μόνο αν η καθής, επιβάλλοντας με την επίδικη απόφαση στην προσφεύγουσα την υποχρέωση να ανακτήσει την ενίσχυση, έκανε ορθή χρήση των εξουσιών της. Κατά την άποψή μου η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική για τους λόγους που εκτέθηκαν ήδη (παράγραφος 23 ανωτέρω): από τη στιγμή που η Επιτροπή έκρινε ότι η ενίσχυση δεν συμβιβάζεται προς το άρθρο 92, είχε την εξουσία να επιβάλει την υποχρέωση ανακτήσεώς της χωρίς να παραθέσει ιδιαίτερη αιτιολογία. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου που προανέφερα, το κράτος μέλος οφείλει να προσδιορίσει κατά ποιο τρόπο και εις βάρος ποιου [70] μπορεί να πραγματοποιηθεί κατά τον καλύτερο τρόπο η ανάκτηση σύμφωνα με τις διατάξεις του εθνικού δικαίου. Οφείλει δε επίσης να ενημερώσει σχετικώς την Επιτροπή και να υποβάλει ενδεχομένως προτάσεις προσαρμογής της αποφάσεως. Όπως έκρινε το Δικαστήριο στην υπόθεση C-142/87 [71], στο πλαίσιο της διαδικασίας, οι ενδεχόμενες δυσχέρειες διαδικαστικής ή άλλης φύσεως στις οποίες προσκρούει η εκτέλεση δεν επηρεάζουν το κύρος της επίδικης απόφασης. Επομένως ο σχετικός ισχυρισμός της προσφεύγουσας είναι απορριπτέος.

Συμπέρασμα

28. Βάσει των ανωτέρω προτείνω στο Δικαστήριο να απορρίψει εξ ολοκλήρου την προσφυγή και να καταδικάσει την προσφεύγουσα στα δικαστικά έξοδα διευκρινίζοντας ότι ήταν και είναι, σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, υποχρεωμένη να κινήσει τις εθνικού δικαίου διαδικασίες προκειμένου να ανακτήσει την καταβληθείσα ενίσχυση και να συνεργαστεί με την Επιτροπή ως προς τον τρόπο αντιμετωπίσεως των δυσχερειών που θα ανακύψουν ενδεχομένως.

69 — Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1989, που μνημονεύεται ήδη στη σημείωση 65, σκέψη 10, καθώς και τις άλλες αποφάσεις που μνημονεύονται στην εν λόγω σημείωση.

70 — Όπως παρατήρησα ανωτέρω (παράγραφος 23), πρόκειται κατά κανόνα για τον τελικό αποδέκτη, δηλαδή την ωφεληθείσα επιχείρηση. Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δυνατό να υποχρεωθούν τρίτοι να επιστρέψουν την ενίσχυση, λόγου χάρη η μητρική εταιρία που εξαγόρασε το ενεργητικό και το παθητικό της επιχειρήσεως κατόπιν εκκαθαρίσεως ή απέκτησε, χάρη στην ενίσχυση, μια άλλη «υπεραξία» στην επιχείρηση. Το ζήτημα αυτό ανακύπτει σε μια άλλη εκκρεμή ενώπιον του Δικαστηρίου υπόθεση, στην υπόθεση C-305/89, Ιταλία κατά Επιτροπής (Alfa Romeo).

71 — Απόφαση της 21ης Μαρτίου 1990, που μνημονεύεται ήδη στις σημειώσεις 55 και 66, σκέψη 63.